



MOSLIMS

CHRISTENEN

no. 101

## VISIES ISLAM OP CHRISTENDOM

### Islamitische geleerden over het christendom

Ten geleide:

In het vorige nummer hebben we de visie gegeven van een aantal Nederlandse theologen op hun ervaringen met de islam. Uit reacties blijkt, dat de lezers dat zeer op prijs gesteld hebben. Anderzijds vroeg men zich ook af, hoe moslims denken over het christendom. In dit nummer willen we aan dat verzoek voldoen. Het gaat hierbij echter niet om ervaringen van moslims met het christendom, maar eerder om het brede spectrum aan visies, dat er bij islam-geleerden leeft, als ze de relatie met het christendom beschrijven. P.J. Griffiths heeft een aantal artikelen gebundeld over de wijze waarop niet-christenen tegen het christendom aankijken. Hij heeft van vijf moslim-geleerden uit de twintigste eeuw een artikel opgenomen. In dit nummer willen we vier van die vijf artikelen in samengevatte vorm opnemen. Alhoewel de artikelen niet van de meest recente datum zijn, zijn ze toch hoogst actueel. Ze geven namelijk een zeker inzicht, hoe in bepaalde moslim-kringen over het Westen (en het christendom) wordt gedacht en tegen die achtergrond kan men een aantal standpunten, die in de huidige Golf-crisis een rol spelen, plaatsen.

Het nummer wordt besloten met een drietal boekbesprekingen en een bericht betreffende het rapport 'oproep en bemoediging inzake ontmoeting van christenen en moslims', dat op 21 november op de Gereformeerde Synode besproken werd.

Omdat ik vanwege werkzaamheden een half jaar per jaar in Indonesië zal vertoeven, is het niet mogelijk om nog langer de eindredactie te verzorgen. Maar gelukkig is er gezorgd voor een goede, nieuwe hoofdredacteur, Dr. K.A. Steenbrink, op dit moment stafmedewerker van het I.I.M.O. afdeling missiologie in Leiden en voorheen jarenlang actief als docent op Islamitische Staats Universiteiten in Jakarta en Yogyakarta in Indonesië. Bovendien is er een nieuwe secretaris voor de relatieopbouw moslims-christendom van katholieke zijde benoemd, t.w. Drs. B. van Oers. Ook hij wordt lid van de redactie.

Kees de Jong ss.cc., waarnemend eindredacteur.

No. 101 november/december 1990  
abonnementen (5 nummers per jaar) f 20,-  
Los nummer f 4,50 (f 6,50 incl. porto)  
giro 43 00 211 t.n.v.  
Cura-Migratorum/Begríp

"BEGRIP"  
Luybenstraat 17  
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH  
Tel.: 073 - 14 51 59

## ISLAMITISCHE OPVATTINGEN OVER HET CHRISTENDOM IN DE TWINTIGSTE EEUW (1)

### Inleiding (2)

#### DE THEOLOGISCHE BASIS VOOR ISLAMITISCHE OPVATTINGEN OVER HET CHRISTENDOM

Omdat de Koran uitspraken bevat over Jezus, Maria, de Evangelieën en christenen, zijn moslims begrensd in hun spreken over deze zaken. Dit betekent niet, dat er een volledige uniformiteit in denken over het Christendom is. Door veranderingen in relaties tussen moslims en christenen, kan ook de interpretatie van heilige teksten veranderen. Het bestaan van deze Koran-teksten betekent meestal, dat moslims er onmiddellijk naar grijpen, als ze iets over het Christendom willen zeggen (net zoals het Nieuwe Testament voor christenen lange tijd het uitgangspunt geweest is om over de joden te spreken) en islamitische debatten over het Christendom gaan meestal over de interpretatie van die bepaalde Koran-teksten. In de bijdragen, die volgen, blijkt dat duidelijk.

In de Koran wordt Jezus gepresenteerd als een belangrijke profeet; wordt het Evangelie, dat hij verkondigd heeft, beschouwd als een wezenlijk onderdeel van 'het boek', van Gods openbaring aan de mensheid in de geschiedenis; spreekt men vaak met veel eerbied over Maria; wordt over de gemeenschap, die Jezus gesticht heeft, ondanks dwalingen in de leer, met veel respect gesproken. O.a. in Soera 19, 'Marjam' getiteld (3), worden met veel eerbied een aantal verhalen over Jezus en Maria verteld.

Desondanks hebben veel moslims negatieve opvattingen over het Christendom. Dit komt, omdat men onderscheid maakt tussen het oorspronkelijke, ware Christendom en de Westerse versie ervan.

Theologisch bestaan er grote verschillen tussen Christendom en Islam. Voor de Islam staat de uniciteit en de transcendentie van God boven alles. Al het andere, dat als God beschouwd wordt, is voor de Islam afgoderij. In alle aspecten van het leven is er voor moslims bovendien een verbondenheid met God. Men kan dus geen onderscheid maken tussen religieuze en niet-religieuze/seculiere aspecten van het leven.

Gods wil doordringt heel het mens-zijn en dat moet tot uitdrukking gebracht worden.

De verwerping van afgoden betekent automatisch het verwerpen van de christelijke incarnatie-gedachte. Jezus kan geen mens geworden God zijn. Dus ook de Drieëenheid wordt verworpen. Omdat moslims alle aspecten van het menselijk leven plaatsen onder Gods wil, verwerpen ze ook het christelijk dualisme, de scheiding tussen lichaam en geest, kerk en staat, natuur en boven-natuur. Ze proberen aan te tonen, hoe dit dualisme in de loop der geschiedenis is ontstaan.

#### SOCIALE EN POLITIEKE INVLOED OP DE ISLAMITISCHE OPVATTINGEN IN DE TWINTIGSTE EEUW OVER HET CHRISTENDOM

De poging van moslims om christenen te laten zien, hoe en waarom hun godsdienst vervalst is, zit diep geworteld in de islamitische traditie en wordt de laatste veertig jaar alleen maar krachtiger. Mogelijk hangt dit samen met de opkomst van het islamitisch fundamentalisme, dat gericht is op het herstel van de islamitische waarden tegen de culturele dominantie van het Westen en het Christendom in. Soms is dit heel uitdrukkelijk en revolutionair gebeurd (1979 Iran), soms vindt een langzaam proces van re-islamitisatie plaats (zoals in Pakistan en Egypte). Maar ook dat gaat gepaard met redevoeringen tegen het Christendom, dat immers door de Westerse cultuur, die gezien wordt als militair en politiek expansionistisch, moreel corrupt en religieus decadent, is beïnvloed.

Deze negatieve islamitische opvattingen over het Christendom zijn versterkt door het feit, dat de meeste islamitische landen door Westerse machten gekoloniseerd zijn geweest in de achttiende en negentiende eeuw. Het is voor moslims moeilijk onderscheid te maken tussen Christendom en de Westerse politieke en militaire cultuur.

Het zou misleidend zijn alle twintigste-eeuwse opvattingen van moslims over het Christendom te vereenzelvigen met die van de extreem conservatieve groep. Het islamitisch modernisme, een stroming, die in de negentiende eeuw begonnen is, staat veel positiever ten opzichte van het Christendom en de Westerse cultuur. Ze vinden niet, dat alles, wat uit het Westen komt, verworpen moet worden. Deze moslims zoeken eerder naar overeenkomsten dan naar tegenstrijdigheden en proberen de christenen te zien als een religieuze

gemeenschap, die een eigen gave en boodschap ontvangen heeft.

Kortom binnen de Islam zijn er mogelijkheden om een visie op andere godsdiensten te ontwikkelen, die noch fundamentalistisch, noch exclusivistisch is. Maar een ellenlange geschiedenis vol conflicten tussen moslims en christenen beïnvloedt de huidige islamitische opvattingen over het Christendom stellig, wat ook omgekeerd ongetwijfeld het geval is.

### Sayyid Qutb: 'die afschuwelijke schizofrenie' (4)

#### INLEIDING

*Sayyid Qutb (1906-1966) werd geboren in Opper-Egypte. Van 1949-1951 bracht hij een bezoek aan de Verenigde Staten van Amerika en werd daar bevestigd in zijn diepe anti-Westerse en anti-christelijke gevoelens. Na terugkeer werd hij in Egypte een leidend figuur binnen de 'Moslim Broeders', een militante, conservatieve, islamitische actie-groep. Hij werd gevangen gezet vanwege opruiende activiteiten in 1954. In 1964 kwam hij vrij. In 1966 werd hij weer gearresteerd, ter dood veroordeeld en in hetzelfde jaar geëxecuteerd. Zijn werk heeft veel invloed op de revolutionaire Islam.*

Godsdienst kan niet gescheiden worden van het leven in deze wereld, of beperkt worden tot een 'persoonlijke zaak'. Het is tegen de aard van een openbaringsgodsdienst, dat slechts een klein aspect van het menselijk leven aan God is onderworpen, terwijl alle andere aspecten door andere 'goden' beheerst worden. Ook, dat de weg naar het Hiernamaals door de godsdienst aangelegd wordt. Hij kan slechts verwijzen naar het pad, dat voldoet aan het door God goedgekeurde systeem. Het is ook onnatuurlijk, dat een openbaringsgodsdienst een onbelangrijk fenomeen wordt in het dagelijks leven.

Een godsdienst, zelfs als die niet door God geopenbaard zou zijn, kan zo'n misvormd en somber perspectief niet aangaan. Waar komt die betreurenswaardige scheiding tussen godsdienst en leven dan vandaan?

Deze afschuwelijke schizofrenie ontstond onder jammerlijke omstandigheden. Ze liet een spoor van vernieling achter in Europa en trok vandaaruit over heel de wereld, kwam overal waar Westerse visies en

leefwijzen andere menselijke gemeenschappen hebben overweldigd. Eenmaal afgedwaald van Gods systeem, bleven zij de foutieve ideologie, die ze zelf uitvonden hadden, volgen en leden daardoor vreselijke pijnen, omdat het individu pijn werd aangedaan door andere mensen. Het is nog erger, dat ze niet in staat zijn om zichzelf van deze door de mens gemaakte Hel te bevrijden. We willen hier niet verder op ingaan, maar de omstandigheden bespreken, die geleid hebben tot deze afschuwelijke schizofrenie.

Het Jodendom probeerde een uitvoerbaar Goddelijk systeem voor het leven te ontwerpen. Het werd gevolgd door het Christendom, dat met enkele kleine wijzigingen hetzelfde systeem volgde. De joden verwierpen echter de boodschap van Jezus, zelfs toen hij zei, dat hij met een boodschap van de Heer kwam en dat men hem moest gehoorzamen (3:50). Maar de joden bleven Jezus afwijzen en probeerden hem uiteindelijk via Pontius Pilatus op het kruis te vermoorden. Maar slechts God bepaalde de tijd van zijn dood en nam Jezus bij Zichzelf op. (Hoe Jezus is gestorven weten we niet, want er is geen verklaring voor in Koran of Traditie.)

De relatie tussen de joden en de bekeerlingen tot het geloof van Jezus werd daarna steeds slechter. Het resultaat was, dat er twee geïsoleerde groepen ontstonden, terwijl de eerste christenen het Jodendom alleen wilden vernieuwen door een kleine verandering van de wetten. Het Christendom wilde een dieper spiritueel bewustzijn van het moreel besef in het oude geloof. Het gevolg was de scheiding van de christelijke Bijbel en het Oude Testament, al werd dat nog wel beschouwd als Heilige Schrift. Maar de christelijke wetgeving kwam los te staan van de Wet van Mozes en zodoende raakte het Christendom de Goddelijke wetgevende principes, die de wereldse zaken in het leven regelden, kwijt. Als de christenen Jezus Christus in al zijn gaafheid gevolgd hadden, zouden ze mogelijk de juiste interpretatie van het universum gehandhaafd hebben en de Wet van Mozes weer als uitgangspunt genomen hebben.

Maar de volgelingen van Jezus werden zwaar vervolgd, zowel door de ongelovige joden als door de heidense Romeinen. Het gevolg was, dat ze zich gedurende lange periodes moesten verbergen en in het geheim te werk moesten gaan. In deze periode veranderden zij hun Schrift. Teksten

over het leven van Jezus werden lukraak overgeleverd, zonder mogelijkheid om ze te verifiëren. Daardoor werd het oorspronkelijk door God geïnspireerde Evangelie op verschillende wijzen opgetekend. Zo ontstonden de Evangeliën, in feite de interpretatie van het leven van Jezus door zijn leerlingen. Bovendien werd het oudste Evangelie pas een hele generatie na het leven van Christus geschreven.

Paulus was de belangrijkste verkondiger van het christelijk geloof aan niet-joden. Hij was zelf een bekeerde heidense Romein. Zijn opvatting over het Christendom werd mede bepaald door restanten van de Romeinse mythologie en de Griekse filosofie. Deze catastrofe beïnvloedde het Christendom in heel Europa. Omdat christenen een verborgen leven moesten leiden, konden ze de teksten, die ten grondslag lagen aan hun godsdienst, niet controleren op authenticiteit.

Maar de grootste ramp geschiedde, toen de Romeinse keizer Constantijn zich bekeerde tot het Christendom en dat in 355 de regerende partij werd. Daarmee begon de triomf van het Christendom. Om aan de macht te blijven, zeiden vele topambtenaren dat ze christen waren, terwijl ze in feite de regels van de godsdienst helemaal niet in acht namen. Hiermee kwam afgoderij en polytheïsme het Christendom binnen. Zo ontstond er een synthetische godsdienst, waarin christelijke en heidense elementen voorkwamen, een verdere verdraaiing van de oorspronkelijke boodschap van Jezus.

In deze verschilt de Islam van het Christendom. Hij heeft afgoderij vermeden en zijn principes steeds zuiver en verkondigd. Constantijn was in feite een slaaf van zijn lusten. Op zijn doodsbed liet hij zich dopen, omdat hij eenheid en verzoening wilde tussen heidendom en Christendom. Christenen hadden daar geen bezwaar tegen en hebben nooit pogingen gedaan om zich van de onzuivere elementen van het heidendom te ontdoen. Dat is de grote paradox. Nog erger was het, dat ze hun principes veranderden om politieke doelen te kunnen bereiken, verschillen tussen rassen en godsdiensten op te lossen. In de vijfde en zesde eeuw was er zo de strijd tussen voornamelijk Romeinen, die geloofden in de dubbele natuur (volledig God en volledig mens) van Jezus en de Egyptische Kopten, die vasthielden aan één natuur (waarin goddelijke en menselijke eigenschappen samengaan). Het resultaat was,



...boodschap van Jezus verdraaid...

dat het ideaal versluierd werd door de zogenaamde 'mysteries'. Deze zijn geheel in tegenspraak met de aard van een door God geopenbaarde godsdienst. Daarom kon het Christendom middels concilies ook niet komen tot een gezaghebbende Goddelijke interpretatie van het menselijk bestaan en de relatie tot de Schepper. Daardoor ontbrak de basis om te komen tot een goede sociale orde.

Maar het ideologisch ideaal werd nog verder ondermijnd. Op het moment, dat het Christendom opkwam en erkend werd, verkeerde het Romeinse Rijk op het top punt van zijn macht met alle gevolgen van dien. Men leefde vooral om van het leven te genieten. Daarbij verdwenen de moraal, het godsdienstig geloof en het sociaal gedrag helemaal in het niet.

De Kerk probeerde wel om deze degeneratie te stoppen, maar koos daarbij de verkeerde invalshoek, omdat men nauwelijks nog iets over had van het echte, oorspronkelijke christelijke ideaal.

Als reactie op die losbandige levenswijze werd een rigoreus monastiek ideaal naar voren gebracht, dat de ramp voor de

mensheid alleen maar vergrootte. Ascetisme en onthouding (met de geloften van armoede en celibaat) zouden wezenlijke onderdelen van een voorspoedig leven zijn. Hiermee werden echter de inventiviteit om te werken met de mogelijkheden, die via de natuur aan de mens gegeven zijn en de functie van de mens om als plaatsvervanger van God op te treden, onderdrukt en vernietigd. Deze sterke afwijking van de menselijke natuur werd het symbool van menselijke perfectie en deugd. Maar zo'n ascetisme werd niet door God goedgekeurd. Het is voor geen enkel normaal menselijk leven noodzakelijk.

Het was geen oplossing voor de degeneratie en leidde alleen maar tot ruzie tussen twee extreme partijen, die allebei ver van de juiste weg waren afgedwaald en niet wisten, wat de mensheid werkelijk nodig had. Het hele leven speelde zich af tussen extreme losbandigheid en extreem monnikendom. Het is niet toevallig, dat steden met de meeste monniken dezelfde waren als die waar de prostitutie welig tierde!

Ook het monnikendom kon geen morele code geven voor de christelijke wereld. Het resultaat was een zekere apathie ten opzichte van de godsdienst. Mogelijk leverde dat een bijdrage aan het ontstaan van de afschuwelijke schizofrenie. Het was een catastrofale gebeurtenis, toen mensen, die zich aan allerlei ontberingen moesten onderwerpen, om in het paradijs toegelaten te worden, ontdekten, dat de geestelijken in hun privé leven genoten van de weelde en van de meest perverse uitspattingen, die denkbaar waren!

De kerk gaf in die tijd aflaatbrieven uit en veranderde op concilies naar hartelust de christelijke geloofsbelijdenis. Het Twaalfde oecumenische Concilie (het vierde Concilie van Lateranen in 1215 in Rome) bepaalde, dat Christus aan de kerk de macht gegeven had om vergiffenis te schenken. Daarom kon de kerk zelf bepalen, hoe christelijke volken verlost konden worden. Iedereen die de aflaatbrieven niet erkende, kon geëxcommuniceerd worden.

Als we deze aflaatbrieven combineren met de strikte gehoorzaamheid, die de kerk eiste op het gebied van ascetisme en onthouding én met de morele laksheid van de geestelijken en de verdorvenheid van hun persoonlijk leven, dan hebben we ongelukkige omstandigheden bij elkaar, die mogelijk leidden tot die afschuwelijke

schizofrenie, die Europa in zijn duistere geschiedenis aantastte.

Maar de kerk ging nog verder. Ze ging met keizers en koningen strijden om de politieke macht en buitte het gewone volk uit, door het buitensporig hoge belastingen op te leggen. Het is logisch, dat er toen mensen kwamen, die de kerk en daarmee de godsdienst gingen bestrijden.

Toen kwam de uitbarsting, die definitief gezorgd heeft voor die afschuwelijke schizofrenie, waardoor er voorgoed een eind gemaakt werd aan de relatie tussen religieus en dagelijks leven in Europa, de scheiding tussen het religieus ideaal en de sociale orde. Het was de grootste misdaad, die de Westerse Kerk heeft begaan ten opzichte van zichzelf, de godsdienst en alle godsdiensten op de hele wereld. Hoe kwam die criminele daad tot stand? Op de eerste plaats eiste de kerk het alleenrecht op om de bijbel uit te leggen. Vervolgens introduceerde ze in de geloofsleer een aantal abstracte dogma's, die onbegrijpelijk, onvatbaar en ongeloofwaardig waren. De kerk maakte er 'goddelijke mysteries' van. De Eucharistie werd op een nieuwe wijze geïnterpreteerd, zonder dat daarvoor bronnen aanwezig waren. Brood en wijn zouden via 'transsubstantiatie' veranderen in het lichaam en bloed van Christus en zo een bron van genade zijn voor alle gelovigen. Wie hierover wilde discussiëren werd onmiddellijk geëxcommuniceerd.

Op basis van genoemde principes kwam de kerk tenslotte met absurde theorieën over leven en universum. Ze sanctioneerde sommige wetenschappelijke verklaringen, die later helemaal fout bleken te zijn.

Dit was de uitbarsting, die de afschuwelijke schizofrenie veroorzaakte, waaraan Europa en de moderne wereld nu lijdt.

In Europa ontstond er een revolutie tegen een irrationele vorm van kerkelijkheid, die voor godsdienst doorging. Dit voorbeeld werd over de hele wereld gevolgd, waarbij echter geen onderscheid gemaakt werd tussen de verschillende godsdiensten. Europa streed tegen een Christendom, dat haar oorspronkelijk Goddelijk karakter was kwijtgeraakt. Europa streed tegen kerkmensen, die eigenlijk zelf die misdaad uitgelokt hadden. Deze omstandigheden zijn (God zij dank) puur Europees en niet universeel. Ze hebben niets te maken met het wezen van godsdienstig Geloof.

Het heil kan met een Europese mentaliteit dus niet bereikt worden, omdat die

schizofreen is geworden door de ongelukkige strijd tussen verstand en godsdienst.

### **Mohamed Talbi: 'Islam en dialoog - enkele reflecties bij een actueel onderwerp' (5)**

#### *INLEIDING*

*Mohamed Talbi (1921- ) is emeritus professor van de Universiteit van Tunis. Van 1973-1977 gaf hij leiding aan de historische afdeling van het Economisch en Sociaal Studie- en Onderzoekscentrum in Tunis. Hij heeft zijn doctoraat in de geschiedenis gehaald aan de Sorbonne en is auteur van talrijke artikelen over de geschiedenis van de middeleeuwse Islam, over islamologie en over de mogelijkheden tot een dialoog tussen moslims en christenen.*

In deze eeuw zien we de desintegratie van alle vormen van monolitische ideologieën en de opkomst van een cultureel pluralisme, een beweging, die onomkeerbaar is. Dit maakt een wetenschappelijke dialoog tussen verschillende systemen noodzakelijk. In deze lijn bood het Tweede Vaticaans Concilie (begonnen in 1962) nieuwe perspectieven voor een uitwisseling van ideeën, niet alleen tussen christenen, maar tussen alle mensen, wat hun spirituele of ideologische achtergrond ook is. De Islam kan geen toeschouwer blijven in deze beweging. Wat er nu gebeurt is van veel belang voor de Islam.

#### **OPENBARING EN DIALOOG**

Dialoog is voor de Islam een herstel van het contact met de wereld in zijn totaliteit. Voor de Islam is dat urgenter dan voor andere godsdiensten, b.v. het Christendom, dat het contact met de wereld eigenlijk nooit verloren heeft en daardoor nu in een redelijk geprivilegieerde positie verkeert. Voor de Islam is het de herleving van een oude traditie. In feite nodigt de hele Openbaring ons uit tot dialoog. Zie o.a. de Koran 16:125 en 29:46. Hier blijkt, dat de Openbaring Mohammed en de moslims uitnodigt om in gesprek te gaan met mensen in het algemeen en speciaal met de gelovigen van de Bijbelse godsdiensten. De plicht tot apostolaat gaat goed samen met respect voor andere mensen en andere godsdiensten, want 'Jouw Heer kent wie van Zijn weg af dwaalt het best en Hij kent hen die het goede pad volgen het best.'

#### **DE HISTORISCHE HANDICAP**

Er zijn veel mensen, die zich afvragen, waarom er in het verleden zoveel misverstanden zijn ontstaan. Hoe kon het b.v. gebeuren, dat men de Islam zag als een godsdienst, die geweld hoog in het vaandel voerde en nauwelijks bereid was tot dialoog. Hoewel sommige landen met geweld zijn geopend voor de Islam, is het toch bijna nooit gebeurd, dat de Islam aan mensen opgedrongen werd. In de tijd, dat de Islam geopenbaard werd, streden twee grootmachten om de wereldheerschappij. Dat betekende, dat men vond dat men de ander moest aanvallen, anders werd men zelf aangevallen. Daarbij was het martelaarschap de edelste weg om roem te verwerven. De Islam verscheen in de geschiedenis in zo'n periode met zo'n mentaliteit. In verschillende verzen van de Koran wordt opgeroepen tot strijd en wordt de palm van het martelaarschap en het paradijs beloofd aan degenen, die vallen in de strijd voor God. Maar zo'n strijd is de laatste toevlucht, als alle andere middelen gefaald hebben. Als in de Koran opgeroepen wordt tot oorlog, houdt dat altijd direct verband met de omstandigheden. Die hoeven er heden ten dage niet meer te zijn en mogen dus ook geen blokkade vormen voor de dialoog.

#### **HUIDIGE MOEILIKHEDEN**

- Ongelijkheid tussen de deelnemers aan de dialoog

Dit is het grootste obstakel voor de dialoog: het enorme verschil tussen de deelnemers en het verschil van studie-niveau binnen de respectievelijke tradities. Het grootste deel van de islamitische wereld maakt op dit moment deel uit van het onder-ontwikkelde deel van de wereld, niet alleen materieel, maar ook intellectueel. Het feit, dat we slechts de naam van een enkele grote denker kunnen geven is hiervan een illustratie. Er is dus niet alleen het risico, dat de dialoog snel beëindigd zal worden, maar mogelijk kan hij niet eens gestart worden vanwege een gebrek aan 'dialogers'. Dit verklaart mogelijk de huidige aarzeling van islamitische kant.

- Ongelijke theologische ontwikkeling

De christelijke theologie heeft altijd geprofiteerd van haar confrontatie met andere intellectuele systemen. Zo kreeg ze steeds opnieuw zicht op haar eigen standpunten en op die manier is het christelijk denken steeds vitaal gebleven. Dit heeft

o.a. geleid tot een doorbraak op het Concilie. De kerk is dus beter voorbereid op de dialoog. Op alle gebieden hebben ze gekwalificeerde mensen en zelfs vaak experts. Zo hebben de christenen ook tal van befaamde islamologen.

Wat stelt de Islam hier tegenover? De theologische ontwikkeling eindigde min of meer in de twaalfde eeuw. Eeuwenlang ging de theologie niet in op de uitdaging om het mysterie van God en wereld nader te onderzoeken. In de negentiende eeuw was er de 'nahda', de renaissance in de Islam, maar dat was niet voldoende om de Islam weer haar plaats te geven in de loop der geschiedenis. Lijkt deze afstand groot, de afstand die nog overbrugd moet worden is nog groter. De Islam bezit nog geen experts op alle terreinen. Voor zover ik weet is er geen echte moslim-christoloog. De vraag wordt dan, hoe een aarden pot kan dialogeren met een ijzeren. We kunnen alleen maar tot dialoog komen, als we open zijn over deze zaken. Anders ontstaat onbewust een meerder- en een minderwaardigheidscomplex en vandaaruit heeft het geen zin om met elkaar in dialoog te gaan.

- De islam moet haar eigen moeilijkheden te boven komen

Vanuit het gegeven van deze ongelijke ontwikkeling, zou men kunnen zeggen, dat men geen dialoog wil, voldoende heeft aan de ontwikkeling van de eigen groep. Maar hoelang kan men dat volhouden? Via radio, t.v., literatuur, verkeer enz. worden er overall grenzen overschreden. Isolatie lijkt meer en meer een waanidee te worden in een zich volop ontwikkelende wereld. De moslims moeten de confrontatie met de wereld aangaan, om daarin hun eigen weg te vinden. Als de Islam er niet in slaagt de dialoog aan te gaan met alle denksystemen om zijn spiritualiteit te vernieuwen en nieuwe waarden op te nemen, die niet strijdig zijn met het Getuigenis, dan is hij aardig op weg om te falen in zijn zending op deze aarde. Een de-islamisering vindt al plaats op universiteiten, bij de jeugd en bij leden van de betere klassen.

Het avontuur van de dialoog is minder hachelijk, dan steeds sterker vast te houden aan de eigen grenzen en te vechten om die te verdedigen in een wereld, waar grenzen meer en meer uit de tijd raken. Pessimisten zeggen, dat de christenen eerst hun wijze van overtuigen aan de moslims door zullen geven om hen voor

te bereiden op de dialoog. Zelf ben ik minder pessimistisch en geloof ik, dat er, ondanks ongelijkheid, onder zekere voorwaarden, een voorzichtige dialoog mogelijk is tussen partners, die geen geheim maken van hun persoonlijke overtuiging. Men moet niet wachten, tot men door anderen bevrijd wordt, maar men moet zichzelf bevrijden.

#### VOORWAARDEN, DIE VOORAFGAAN AAN DE DIALOOG

Hoewel dialoog mogelijk is, is die niet eenvoudig te realiseren, omdat er verborgen obstakels zijn. Die moeten tevoren zoveel mogelijk onderkend worden. Zo moet zeker een controversiële of zelfgenoegzame houding vermeden worden.

- Controversiële onderwerpen vermijden  
De mentaliteit elkaar te bestrijden heeft in de Middeleeuwen heel veel leed veroorzaakt. Toch blijft het steeds een bekering voor de grote universele godsdiensten om die doodlopende weg op te gaan. Maar ze hebben nu niet meer kans op de overwinning dan in het verleden. Ook moet de dialoog niet gebruikt worden als nieuw middel om mensen te bekeren, dat is een heilloze taktiek.

- De grenzen zijn verlegd

De enige bekering die tegenwoordig volop plaatsvindt is die van geloof naar agnosticisme of atheïsme, de 'nieuwe godsdiensten' van efficiency en vooruitgang. De grenzen zijn dus verlegd. Het gaat nu niet meer om verschillen in opvattingen over God en de wijze, waarop men Hem moet dienen, maar om mensen, die hun levenszin zoeken zonder in God te geloven en mensen die geloven in een toekomst met en door God. Het is niet de bedoeling om vanuit een 'heilig verbond' een nieuwe kruistocht te beginnen! Een polemiek op basis van een dergelijk proselitisme verduistert alleen maar de waarheid en brengt oprechte mensen alleen maar in verwarring.

- Bekeringen geschieden niet langer op basis van argumenten

Via proselitisme en polemiek worden haast geen mensen meer bekeerd. Bij echte bekering gaat het meestal om een ingewikkelde spirituele uittocht, een individueel psychologisch drama, waarbij men voor eigen gevoel uitkomt bij hogere waarden en grotere diepten!

- De plicht tot apostolaat

Men hoort soms de opmerking: als we niet meer proberen om mensen te beke-

ren, verliezen we dan niet onze universele roeping, zijn we dan niet ontrouw aan ons apostolaat?

Niemand, of het nu een gelovige of een atheïst is, zou eigenlijk moeten schipperen met zijn overtuigingen en ideeën. Echte overtuigingen, die een deel van iemands leven geworden zijn, kunt je niet negeren. Het doel kan nooit zijn om een eenheid, te bereiken vanuit die overtuigingen. Dat levert alleen maar verwarring op. Voor ons gaat dialoog dieper. Oprechtheid van mensen, die zichzelf durven zijn, wordt verondersteld om tot een vruchtbare dialoog te komen.

Dus apostolaat is nog steeds een vereiste, maar dan zonder bijbedoelingen. Apostolaat is in wezen vanuit openheid naar anderen constant zoeken naar verdieping en toepassing van geloofswaarden en moet uitmonden in getuigenis. Dit is ook de betekenis van het Arabische woord 'jihad'. Deze term heeft oorspronkelijk niets te maken met de 'heilige oorlog'. Als het om oorlog gaat, heeft het Arabisch andere woorden ter beschikking. Bij 'jihad' gaat het om de strijd, die plaatsvindt in de verborgenheid van iemands geweten. De hoogste vorm van apostolaat is in het leven getuigen, dat de strijd om morele volmaaktheid te bereiken, ook succes heeft. Dat is de enige vorm van apostolaat, die werkelijk resultaat kan hebben. De Profeet kan de mensen immers niet tot God brengen. God zelf brengt wie Hij wil op het goede pad (28:56). Het volk is daarvan de getuige en de gezant weer de getuige voor het volk (2:143). Dus er kan een islamitische theologie rond apostolaat ontwikkeld worden, die de rechten van anderen respecteert. Hetzelfde geldt natuurlijk voor het Christendom en andere godsdiensten. Samen-leven en nog beter samen-werken, zonder dat men daarbij zijn eigen overtuiging hoeft prijs te geven, is niet alleen mogelijk, maar kan zelfs vruchtbaar zijn.

Deze hoogste vorm van apostolaat is ook de moeilijkste: het gaat immers om een innerlijke 'jihad', die niet leidt tot zelfgerichtheid, maar juist naar openheid en getuigenis voor de ander. Hier ligt het beslissende punt voor de dialoog. Door een wederzijdse en voortdurende uitwisseling kan men komen tot een dieper verstaan van geloofswaarden.

- Pluraliteit van heilswegen

Bovengenoemde houding impliceert de erkenning, dat er meerdere wegen ten heil

bestaan. Dit is een moeilijk punt, omdat zeker in het verleden alle godsdiensten gebaseerd waren op het axioma: 'buiten de kerk geen heil'. Intern in godsdiensten heeft men zich ook altijd gewapend tegen ketterijen. Vanuit deze houding zijn de meeste mensen dus veroordeeld. En dat terwijl alle godsdiensten belijden dat God Rechtvaardigheid, Ontferming en Liefde is! Op dit punt is een theologische vernieuwing hard nodig. Binnen de katholieke kerk is die ontwikkeling tijdens het Concilie op gang gekomen. Er is een tekst aanvaard, waarin staat, dat de kerk respect heeft voor moslims, hen ziet als mensen, die oprecht in één God geloven (Nostra Aetate, 3).

Van de kant van de Islam leefde deze gedachte al in de Middeleeuwen. Door Ghazali (1058-1111) werd gesteld, dat onder bepaalde omstandigheden niet-moslims ook gered kunnen worden. Ook Muhammed 'Abduh (1849-1905 een theoloog uit de 'nahda', de islamitische renaissance) komt tot dezelfde opinie op basis van 2:62. Verzen, die ook in die richting gaan zijn 5:69 en 2:111-112. Vanuit een oude theologische traditie kan men dus een zekere mate van pluraliteit van heilswegen erkennen. We kunnen de Goddelijke Goedheid niet verbieden om zich uit te strekken over de grenzen van een kerk heen. Uiteindelijk is het God, die in Zijn Wijsheid een oordeel vormt, niet wij, mensen! Dit betekent niet, dat men de gegeven heilswegen moet gaan relativiseren. Voor een echte gelovige ligt de gerichtheid op het Absolute vast in zijn geloofsovertuiging. Voor de volledigheid moeten we hier ook vermelden, dat de Koran herhaaldelijk mensen oproept tot de Islam als de uiteindelijke boodschap van God, die alle voorgaande Schriften vervuld heeft. Mensen van andere godsdiensten 'zullen in het hiernamaals tot de verliezers horen'(3:85). Kortom er is slechts één waarheid, maar onze krachten om die te kunnen begrijpen verschillen. Het feit, dat anderen ons de boodschap hebben doorgegeven, maakt het nog moeilijker. Eenerzijds hebben wij er onze eigen opvattingen over, anderzijds moeten we erop durven vertrouwen, dat God ons op de goede weg leidt. Als mens leven we dus in een ambigue situatie. Is het dan vreemd, dat we verschillende heilswegen bewandelen? De enige houding is om vanuit vertrouwen op God goede en oprechte gelovigen te blijven, binnen die heilsweg, waarvan we geloven, dat het de



juiste is. Hier komen we terug bij apostolaat en getuigenis, evenzeer een zaak van zelf-respect als een zaak van respect voor anderen.

#### DOEL EN BEDOELING VAN DIALOOG

Het principiële doel van de dialoog is samenwerken in dienst van God, d.w.z. in dienst van Goedheid en Waarheid, zonder rekening te houden met belangen of bevoegdheden. Er moet een open en ontspannen sfeer zijn, wil iedereen kunnen profiteren van de dialoog. Zolang men zich bedreigd voelt, is er geen echte dialoog mogelijk. Dialoog kan alleen plaatsvinden op basis van wederzijds vertrouwen. Het primaire doel van de dialoog is immers barrières verwijderen en via een vrije gedachtenwisseling komen tot een groei van het goede in de wereld. Dit kan, zelfs al ontlenen we onze inspiratie aan verschillende, soms zelfs tegengestelde, bronnen. De groeiende culturele eenwording brengt de mensen steeds dichter bij elkaar. Gelovigen en ongelovigen verrijken elkaar in gesprekken, waarin verschillende visies tegenover elkaar gezet worden, over de wezenlijke problemen in onze tijd.

Voor gelovigen is het wellicht gemakkelijker om bepaalde zaken te bespreken en te ontdekken, dat men een gemeenschappelijke taal spreekt. We zouden b.v. samen kunnen zoeken naar antwoorden op vragen, die in het concilie-document *Nostri Aetate* gesteld worden:

'Wat is de mens? Wat is de zin en het doel van het leven? Wat is goed en wat is zonde? Wat is de oorsprong en wat is de zin van het lijden? Welke is de weg naar het ware geluk? Wat is de dood, het oordeel en de vergelding na de dood? Wat is tenslotte dat laatste, onuitsprekelijke mysterie dat ons bestaan omsluit, waaraan wij het ontstaan danken en waarheen wij op weg zijn?' (nr. 1)

Al deze vragen zouden stuk voor stuk in groepen met zoveel mogelijk vertegenwoordigers van verschillende godsdiensten herhaalde malen besproken kunnen worden. We moeten voorzichtig en zorgvuldig die onderwerpen bepalen, die een zinvolle communicatie tussen alle deelnemers kunnen opleveren. Ook moet men niet alles tegelijk willen bespreken, maar stap voor stap langzaam verder gaan. Er komen dan openingen. Zo hield op 31 maart 1965 Kardinaal F. Koenig van Wenen een lezing

over monotheïsme aan de islamitische Al-Azhar Universiteit in Cairo. Hij werd bedankt met een citaat uit de Koran:

'..en je zult merken, dat zij in genegeheid het dichtst staan bij hen die geloven die zeggen: "Wij zijn christenen." Dat komt omdat onder hen priesters en monniken zijn en omdat zij niet hoogmoedig zijn.' (5:82)

Dat betekent dus, dat er reële mogelijkheden tot communicatie en gedachtenwisseling zijn. Het gaat erom die te ontdekken.



...met elkaar vragen bespreken...

Het is hard nodig om vanuit een dialogale houding te komen tot een theologie van de godsdiensten, tot een moraal- en sociaal-theologie, die betrekking hebben op de huidige problemen in de wereld. Dit kan alleen maar gezamenlijk gedaan worden door mensen, die geloven, dat het de bestemming van de mens is om deel te nemen aan Gods plan. Op ethisch gebied is er heel veel te doen. Wat is de Boodschap van God voor de verdrevenen, de vervreemden, de vechtersbazen, de godslasteraars? Hier blijkt indringend de noodzaak voor alle godsdiensten om tot dialoog te komen, want van het antwoord op deze vragen zal het afhangen of God aanwezig kan zijn in het hart van de mens! Men moet natuurlijk niet beginnen met het bespreken van specifieke, eigen leerstellingen van een bepaalde godsdienst. Er

moeten meer algemene zaken besproken worden, zoals de algemene heilseconomie. Als christenen en moslims proberen om gelijksoortige waarden samen te bestuderen, dan moet dat toch leiden tot een beter onderling begrip. Zo kan men over vele onderwerpen spreken b.v. het probleem van de menselijke vrijheid tegenover de transcendentie, almachtige God.

Van de andere kant, moeten we er niet teveel van verwachten. Er blijven steeds onderwerpen, die moeilijk samen te bespreken zijn. In uitspraken over Jezus in de Koran en gedaan door islamitische geleerden, herkennen christenen niet het mysterie van de incarnatie en verlossing van de God-Christus. En moslims van hun kant zullen in Westerse boeken over Mohammed moeilijk de Laatste der Profeten die de mensheid de volmaaktheid van de Laatste Boodschap van God bracht, herkennen. Hoe kan er een goede dialoog plaatsvinden met joden en christenen over de aard van de Koran en omgekeerd, hoe met islamieten over de aard van Christus? Mogelijk is het geen puur toeval, dat er in de Middeleeuwen zulke hete discussies waren over de aard van Christus bij christenen en de ware aard van de Koran bij moslims. Uit het verschil in omgaan met Schrift door christenen en Koran door moslims is duidelijk, dat ze niet dezelfde opvatting hebben over openbaring. Daarom kan men de bestaande situatie beter accepteren, dan steeds weer het hoofd stoten aan een stenen muur.

- De bedoeling van de dialoog

Hoewel bruikbaarheid en omvang van de dialoog begrensd zijn, is er geen limiet aan zijn bedoeling. Het gaat erom mensen wakker te schudden en te voorkomen, dat ze vastroesten in hun eigen overtuigingen. Men heeft natuurlijk het recht om bepaalde visies niet te aanvaarden. Maar men moet dat niet bij voorbaat doen, eerst proberen te luisteren, ook als gevaarlijke onderwerpen ter sprake komen. Als men luistert, kan men tot een vruchtbare gedachtenwisseling komen.

Islam en andere godsdiensten hebben geen andere keus dan in te gaan op de uitdaging tot dialoog. De wetenschap ontwikkelt zich namelijk steeds verder en geeft verklaringen voor zaken, die vroeger nog een mysterie waren. Daarom zal elke godsdienst zijn Openbaring moeten herlezen met het oog op deze moderne problemen. Zo ontstaat een vruchtbare spanning, die in de Islam eeuwenlang ontbroken

heeft, en die de moslims wakker kan schudden uit een vals gevoel van zekerheid om hun hart en oren opnieuw te openen voor de Boodschap van God. Omdat het woord van God eeuwig is, overstijgt het alle eigenschappen van ruimte en tijd, is het steeds nieuw en moet het door voortdurend onderzoek op een dynamische wijze steeds nieuw begrepen worden. Door een gedurfde en tevens omzichtigte exegetische kan men Gods aanwezigheid ontdekken in het menselijk handelen. Maar dit kan alleen gebeuren in een dialoog, open voor iedereen, gelovigen en niet-gelovigen.

Er is het gevaar, dat mensen de weg kwijtraken en er crises en afwijkingen ontstaan. Zit het niet in de aard van elke godsdienst om steeds in een crisis te verkeren, zich steeds richting volmaaktheid te ontwikkelen. Bovendien gaat het niet om orthodoxie of heterodoxie. Is er een pure Waarheid, die de mens in zijn hand heeft? In de Koran staat: 'En houdt samen vast aan Gods band en splitst jullie niet op in groepen.' (3:103) We moeten dus op weg gaan om ons doel te bereiken. Gebeurt dat, dan worden we dubbel beloond. Gaan we serieus op weg, maar bereiken we het doel niet, dan worden we toch beloond. Maar alleen als men meent, dat men het doel al bereikt heeft en niet meer omziet naar anderen, wordt men niet beloond. De diepste bedoeling van de dialoog is ons geloof voortdurend opnieuw tot leven wekken, lautheid voorkomen, ons in een permanente staat van 'itijihad' (=reflectie en onderzoek) houden.

#### CONCLUSIE: DE HORIZON DIE VOOR ONS LIGT

Waar dat open onderzoek toe leidt, kan niemand zeggen. Zullen we uiteindelijk uitkomen bij godsdienstige eenheid? W. Montgomery Watt meent van wel, en dat is niet direct in strijd met de Islam, getuige b.v. de tekst 2:285:

'Allen geloven in God, in Zijn Engelen, in Zijn boeken en in Zijn gezanten. Wij maken geen enkel onderscheid tussen Zijn gezanten. Zij zeggen: "Wij horen en gehoorzamen. Schenk ons Uw vergeving, onze Heer. Bij U is de bestemming".'

Voor de klassieke islamitische theologie zal het licht van God uiteindelijk alle duisternis verdrijven en voor allen schijnen (61:8). Ondertussen blijft er verscheidenheid, maar allen hebben een rol te

spelen in de economie van het heil en de wereld, door o.a. de stuwkracht van de evolutie (5:48; 10:18-19; 39:46). Dus uiteindelijk staan we voor het ondoorgrondelijk mysterie van Gods plan en de menselijke omstandigheden. We moeten de verschillen accepteren en met elkaar wedijveren in goede werken. We moeten geen hoge verwachting hebben van de dialoog, want er zullen altijd wel verschillende stemmen blijven klinken, misverstanden blijven bestaan. Dialoog betekent eindeloos geduld hebben. We bereiken al veel, als we ondanks verschillende opinies, komen tot echte vriendschap, echte broederschap. Dialoog betekent niet noodzakelijk, dat men tot overeenstemming komt. De weg naar het Koninkrijk van het Licht zal lang blijken te zijn en God heeft ervoor gekozen hem in mysterie te hullen. Deze ideeën komen niet van een theoloog, maar van een historicus. Duidelijk is, dat we niet moeten wachten op een wonder, maar actief moeten zijn:

'Doet maar, God zal wel zien wat jullie doen en Zijn gezant en de gelovigen ook.' (9:105)

### **Fazlur Rahman: 'het volk van het boek en de verscheidenheid van "godsdiensten" (6)'**

#### *INLEIDING*

*Fazlur Rahman (1921-1988) was professor islamitisch denken aan de Universiteit van Chicago en de auteur van veel boeken over de intellectuele geschiedenis van de Islam. Het was o.a. een grote zorg voor hem om de Islam op zo'n wijze te herinterpreteren, dat het wezen ervan bewaard bleef en de dwalingen tegelijkertijd bekritiseerd werden.*

Vanaf het begin van zijn bestaan heeft de Islam belangrijke ideeën van Jodendom en Christendom opgenomen en andere bekritiseerd. De zelf-bepaling van de Islam is gedeeltelijk het resultaat van zijn houding ten opzichte van deze twee godsdiensten en hun gemeenschappen.

Ten tijde van het ontstaan van de Islam waren er messiaanse stromingen in bepaalde Arabische kringen in Mekka. Ze zochten naar een eigen openbaringsgodsdienst naast Jodendom en Christendom. De Islam heeft zodoende een oorspronkelijke Arabische achtergrond met invloeden vanuit Jodendom en Christendom. Het gaat hier niet om een bespreking van de 'originaliteit' van de Islam, maar om de

vorm: hoe verstond Mohammed zijn zending? Dit houdt direct verband met zijn opvatting over zijn relatie tot andere profeten, hun godsdienst en gemeenschappen. Vanuit de Koran is duidelijk, dat Mohammed gedurende heel zijn 'profetische loopbaan' vast overtuigd was van het goddelijk karakter van eerder geopenbaarde documenten en de goddelijke zending van de bringers van de boodschap. Hij erkende Abraham, Mozes, Jezus en alle andere religieuze persoonlijkheden in het Oude en Nieuwe Testament als echte profeten, net zoals hijzelf profeet was. Ook enkele volgelingen van deze andere godsdiensten erkenden Mohammed als een echte profeet en de Koran als een geopenbaard boek.

In de oudste delen van de Koran wordt geen melding gemaakt van gevestigde religieuze gemeenschappen. Al spreken verschillende profeten in een bepaalde tijd tot bepaalde volken, hun boodschap is universeel en identiek en is afkomstig uit één enkele bron (43:4; 13:39; 56:78). Daarom is iedereen verplicht in al die goddelijke boodschappen te geloven. Daarom geloofde Mohammed in het profetenschap van zijn voorgangers en in 'wat God als boek heeft neergezonden' (42:15). Gods leiding is universeel (35:24) en elk volk heeft zijn gids (13:7). Het woord boek wordt in de Koran vaak gebruikt als verwijzing naar de totaliteit van de goddelijke openbaring (b.v. 2:213). Omdat Mohammed en zijn volgelingen geloven in alle profeten, moeten alle mensen ook op gelijke wijze in hem geloven. Ongeloof betekent immers ontrouw zijn aan de hele traditie. In zijn late periode in Mekka ontdekte Mohammed echter pas, dat christenen en joden hem niet erkenden als profeet. Dan worden ze sektariërs genoemd, omdat ze de rest uitsluiten. Moslims worden gewaarschuwd om zich niet op te splitsen in partijen. Op dit punt is de godsdienst van Mohammed 'eerlijk' en 'oprecht'.

Voor Mohammed was de verscheidenheid van godsdiensten een theologisch probleem van de eerste orde. Daarom wordt dit probleem op verschillende niveau's behandeld in de Koran. De verscheidenheid van godsdiensten en het feit, dat ook godsdiensten intern verdeeld zijn, wordt betreurd. Toch kent de Koran ook een enigszins andere benadering. Via profeten komen goddelijke boodschappen tot de mensheid. Het feit, dat dit tot verdeeldheid geleid heeft, vindt zijn oorsprong in

een goddelijk mysterie. Want als God zou willen, zou Hij alle godsdiensten op hetzelfde pad kunnen brengen (2:213; 11:118; 10:19).

In Medina worden joden en christenen erkend als gemeenschappen, hoewel ze bij voortdoring uitgenodigd worden om tot de Islam toe te treden. Het erkennen van deze gemeenschappen leidde tot de opvatting, dat de moslims een aparte gemeenschap vormden. Als antwoord op de exclusiviteitsaanspraken van joden en christenen (2:113; 2:111; 2:120) antwoordt de Koran, dat de leiding van God komt en van goede mensen. Geen enkele gemeenschap kan dus opeisen, dat zij alleen geleid wordt door God en door Hem uitverkoren is en andere volkeren niet. In de Koran is een duidelijke teneur waar te nemen tegen uitverkiezing (2:124; 2:134, 141). Met de verwerping van exclusivisme en uitverkiezing, erkent de Koran het bestaan van goede mensen in andere gemeenschappen, net zoals ze de gelovige mensen binnen de Islam erkent. Die zullen allemaal door God beloofd worden (2:62; cf. 5:69). Men kan onmogelijk ontkennen, dat in deze verzen duidelijk gesteld wordt, dat degenen, die in God en de Laatste Dag geloven en goede werken doen, gered zullen worden. Zelfs wanneer Jodendom en Christendom claimen, dat het hiernamaals aan hen toebehoort, zegt de Koran: 'Welnee! Wie zich geheel aan God overgeeft en goed doet, die ontvangt zijn beloning bij zijn Heer. Zij hebben niets te vrezen, noch zullen zij bedroefd zijn.' (2:112)



...wedijveren in goedheid...

Dus de moslim gemeenschap is een gemeenschap tussen andere gemeenschappen. In 5,48 staat dat God, als Hij dat gewild had, best één gemeenschap had kunnen stichten. Maar Hij heeft het niet gedaan, om de mens te toetsen aan datgene, wat Hij hem gegeven heeft. Dus het gaat erom te wedijveren in goedheid! (cf. 2:148; 2:177) De islamitische gemeenschap zelf, 'de beste gemeenschap, die er voor de mensen is voortgebracht' (3:110), is niet automatisch Gods lieveling, tenzij ze, als ze met aardse macht bekleed is, zorgt, dat er gebeden wordt, zorgt voor de armen, oproept tot het goede en het kwade verbiedt (22:41vv.). In 47:38 worden moslims zelfs gewaarschuwd, dat God andere mensen in hun plaats zal zetten, als ze zich afkeren van Zijn leer (cf. 9:38).

Volgens de Koran is het grootste verschil tussen God en mens, dat God oneindig is, terwijl alle schepselen eindig zijn. God heeft alles met een eigen maat (dus eindig) geschapen. Gods genade en macht zijn ook onbeperkt, een mens kan die niet evenaren. Geen enkele mens kan dus God zijn. De gestrengheid in oordeel over incarnatie en drieëenheid is in de Koran verschillend. In sommige verzen wordt de christelijke leer eenvoudigweg als 'extremisme in geloof' gezien (4:171-172; cf. 5:77). Er zijn echter ook veel scherpere veroordelingen in de Koran, die doen denken aan de bepalingen over afgodendienaars (5:17; 5:72-75).

Mohammed wordt ook regelmatig duidelijk gemaakt, dat hij 'slechts een gezant' is van God en dat God hem niet op verzoek openbaringen schenkt (3:144; 67:28; 42:24). Dus noch Mohammed, noch Jezus zijn volgens de Koran een incarnatie van God, want die bestaan eenvoudigweg niet.

Desondanks is de Koran soms mild en teder ten opzichte van Jezus en zijn volgelingen (5:82; 57:27). Maar de Godheid van Jezus en het bestaan van de Drieëenheid is in de Koran absoluut onaanvaardbaar. Er zou waarschijnlijk geen bezwaar geweest zijn, als gesteld werd, dat de Logos vlees geworden was, op voorwaarde, dat de Logos niet met God gelijkgesteld werd. Gods Geest is in Jezus aanwezig, alhoewel hij eerder werd uitgestort in Adam (15:29; 38:72).

In 3:64 nodigt de Koran de mensen van het boek uit om te komen tot een gemeenschappelijke formulering, dat we enkel God dienen en dat niemand aan Hem gelijkgesteld kan worden. Op deze uitnodi-

ging werd echter ten tijde van de profeet geen acht geslagen. Mogelijk kan er nu door een positieve samenwerking tussen moslims en christenen meer tot stand komen

### **Seyyed Hossein Nasr: 'De islamitische visie op het Christendom' (7)**

#### *INLEIDING*

*Seyyed Hossein Nasr (1933 - ) kreeg zijn opleiding voornamelijk in de Verenigde Staten van Amerika (o.a. Harvard) en is op dit moment professor islamitische studies aan de George Washington Universiteit. Van zijn hand verschenen vele publikaties over de geschiedenis van het islamitisch denken.*

#### **DE TRADITIONELE VISIE OP HET CHRISTENDOM**

Als men over de islamitische visie op het Christendom spreekt, moet men rekening houden met de islamitische leer over het Christendom, vastgelegd in Koran en hadieth, met de ervaring van moslims die veertienhonderd jaar hebben samengeleefd met Oosterse christenen, met een strijd van meer dan duizend jaar met het Westen, dat in die tijd grotendeels christelijk was en met de ervaringen in verschillende delen van de islamitische wereld met de Europese overheersing in de koloniale periode, die voor moslims niet te scheiden is van het Christendom. Het is ook wezenlijk te beseffen, dat de islamitische openbaring een hiërarchische structuur kent, dat wil zeggen, verschillende betekenisniveau's heeft, variërend van de meest uiterlijke, openbare tot de meest innerlijke, ingewijde, tot uiting komend in de wijze, waarop men zich aan de godsdienst hecht. In de Koran zijn dat degenen, die de bevelen van de godsdienst volgen (al-islam); degenen, die een meer innerlijk geloof bezitten (al-iman) en degenen, die geestelijke voortreffelijkheid bezitten (al-ihsan). De houding van deze verschillende groepen binnen de Islam is ten opzichte van andere godsdiensten, met name het Christendom nooit hetzelfde geweest. Sommige moslim-heiligen hebben christelijke leerlingen gehad, terwijl anderen zich tegelijkertijd in dezelfde plaats bezig hielden met het schrijven van polemieken tegen de christenen. Ondanks al deze variaties, nog eens vergroot door geografische en historische verschillen, is er steeds de islamitische visie op het

Christendom geweest, die haar wortels heeft in de Koran en die altijd een rol speelt bij de reflecties op het Christendom. Het Christendom daarentegen heeft in zijn Heilige Schriften geen christelijke leer over de Islam opgenomen. Voor de hedendaagse visie op het Christendom is deze traditionele islamitische visie onmisbaar.

Deze visie is gebaseerd op het accepteren van het Christendom als een godsdienst, die door God geopenbaard is, Christus, die door Hem gezonden is en geboren is uit een maagd en het Evangelie als een openbaringsboek. Hierdoor werd het Christendom juridisch en theologisch geaccepteerd als 'godsdienst van het boek', met alle consequenties die dat heeft volgens de Goddelijke wet van de Islam, o.a. dat die godsdienst erkend en beschermd werd als die onder islamitisch bestuur viel. De islamitische visie op het Christendom bevat een eigen leer over Christus en Maria, die via de Koran een wezenlijk deel vormen van de islamitische godsdienst, onafhankelijk van het Christendom. Ondanks alle vijandschap en wantrouwen, die er in de loop der geschiedenis geweest zijn tussen Islam en Christendom, worden deze personen steeds met eerbied beschouwd in de Islam.

#### **VERWERPING VAN DRIEËENHEID EN INCARNATIE**

In de Koran ligt de basis voor het verwerpen van de Drieëenheid en de Incarnatie. Omdat de Islam gebaseerd is op het Absolute en het Abrahamitische monotheïsme ziet als godsdienst van de Ene, is elke bijzondere manifestatie van de Ene in de richting van velen een versluiting van de Goddelijke Eenheid, die de Islam kost wat kost wil handhaven. Daarom wordt de leer van de Drieëenheid, als die niet geplaatst wordt onder het principe van de Goddelijke Eenheid, vanuit islamitisch perspectief verworpen. Men zou het slechts kunnen accepteren, als men de Drieëenheid zou zien als 'aspecten' of 'namen' van God, die ondergeschikt zijn aan zijn Ene, Absolute wezen. Zo wordt ook het idee van een Goddelijke Afstameling in de vorm van Incarnatie uitgesloten. Soera 112 vat het islamitisch geloof in God als volgt samen:

'Zeg: "Hij is God als enige, God de bestendige. Hij heeft niet verwekt en is niet verwekt en niet één is er aan Hem gelijkwaardig".'

Deze verzen gaan duidelijk in tegen de leerstellingen van Drieëenheid en Incarnatie. Voor de eerste moslims was het dus een ernstige vraag, hoe een door God geopenbaarde godsdienst dergelijke leerstellingen kon bevatten, helemaal in strijd met datgene, wat de moslims zien als de natuur van het Goddelijke.

Sommige Soefi's probeerden de leer van Drieëenheid en Incarnatie te verklaren als een symbolische manier van spreken over het Absolute en Zijn verschijningsvormen. Andere islamitische theologen hebben geprobeerd om aan te tonen, dat Christus zelf nooit aan de ideeën van Triniteit of Incarnatie heeft gedacht, maar vanzelfsprekend uitging van Gods Eenheid.

#### GELOOF IN OPHEFFING

Om onduidelijkheid over uitspraken, die tegenstrijdig zijn met elkaar, op te heffen, leert de Koran, dat een later geopenbaarde tekst een eerder geopenbaarde tekst opheft, dit is het principe van opheffing. Simpel geredeneerd zou men dus kunnen stellen: het Evangelie heft de Torah op, de Koran het Evangelie. Met de komst van het Christendom zouden alle joden christen moeten worden en met de komst van de Islam alle christenen moslim. Maar religieuze denkers binnen de Islam onderkennen, dat het niet zo simpel was. In de Koran is het niet zo, dat een eerder vers, dat krachtens Goddelijke Wet is opgeschreven en opgeheven wordt door een later vers, daardoor meteen vals is of niet langer het woord van God. Zo bleven joden en christenen, blijkbaar volgens Gods wil, hun godsdienst praktiseren. Want het Christendom, zo wordt algemeen erkend, heeft een Goddelijke oorsprong en christenen worden gered, als ze hun godsdienst ook daadwerkelijk in praktijk brengen. Wel is men ervan overtuigd, dat er veranderingen hebben plaatsgevonden in de H. Schrift van de christenen, waardoor ideeën over Drieëenheid en Incarnatie zijn binnengeslopen, die zeker niet onderwezen kunnen zijn door een profeet van God, als men de profetische traditie in zijn totaliteit beschouwd vanaf Adam tot de Profeet van de Islam, zoals de moslims dat doen.

#### MOEILIKHEDEN MET CHRISTELIJKE ETHIEK

De islamitische visie op het Christendom wordt evenzeer bepaald door de interesse voor de morele en praktische aspecten

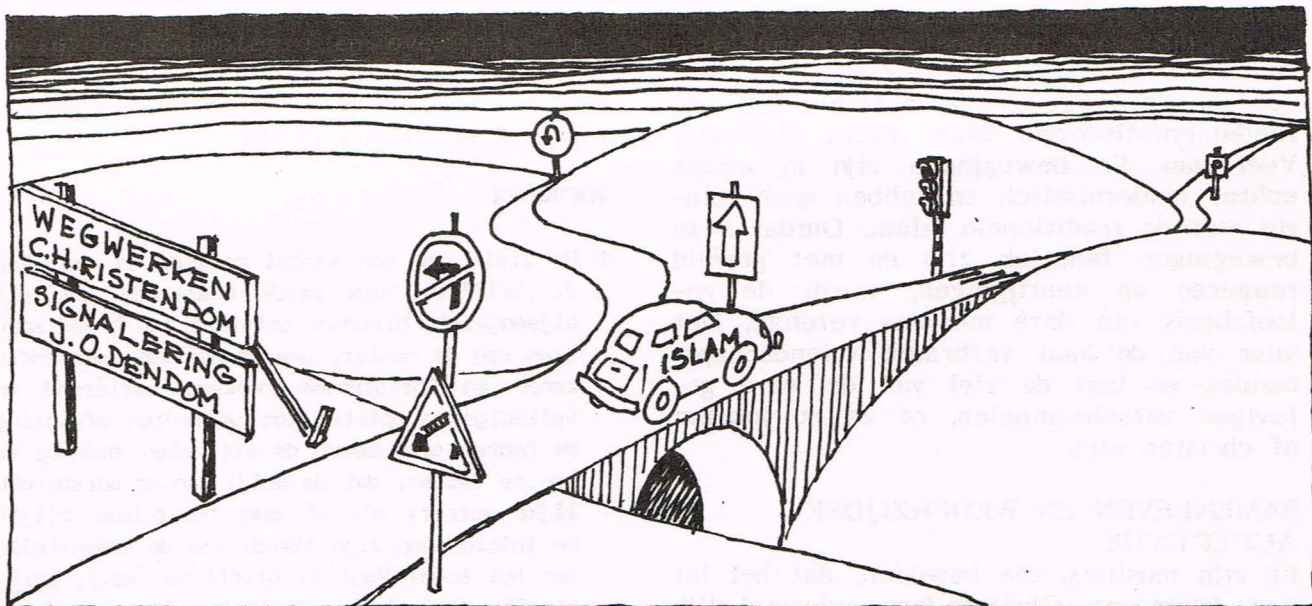
van de godsdienst als voor de theologische. De Islam heeft kritiek op het Christendom, omdat het geen Goddelijke Wet bezit en ook de Wet van Mozes niet volgt. Moslims zien het Christendom dan ook als een godsdienst zonder uiterlijke leer. Die leer werd vervangen door de boodschap, die feitelijk een innerlijk karakter heeft. De christelijke moraal is voor de moslims te subliem, zodat die in praktijk onmogelijk door normale mensen nagevolgd kan worden, b.v. de andere wang toekeren. Deze ethiek kan hoogstens bedoeld zijn voor heiligen. Hierbij wordt echter op geen enkele manier rekening gehouden met de menselijke natuur en wordt een onbereikbaar ideaal voorgehouden. Het voorbeeld bij uitstek is de sexualiteit, die in het overgrote deel van de Westerse theologie als zondig gezien wordt, terwijl het in de Islam een sacrament is, zolang men de sexualiteit beleeft overeenkomstig de Goddelijke Wet. Een onontbindbaar monogaam huwelijk is één mogelijkheid, het celibaat moet als onnatuurlijk bestreden worden. Moslims zijn verbaasd over de Westerse aanval op polygamie. Het Westen, dat toch overwegend christelijk is, kent zelfs een seksuele bandeloosheid, die onbegrijpelijk is voor een traditionele moslim. Het gebrek aan realiteitszin in de christelijke ethiek wordt door moslims gezien als de oorzaak van de christelijke oppositie tegen de wereld en de wereldse macht.

Moslims hebben zich ook altijd afgevraagd, of het Christendom werkelijk tegen oorlog is, omdat Christus gezegd heeft: 'hij die het zwaard gebruikt, zal door het zwaard omkomen.' Hoe komt het dan, dat christenen zeker niet minder oorlogen gevoerd hebben dan niet-christenen? De totale houding van christenen ten opzichte van de wereld, of het nu om politieke, economische zaken gaat of om bevrediging van vleselijke lusten, wordt door de Islam als zeer ambigu gezien, omdat het gepreekte ideaal en de gevolgde praktijk vaak weinig met elkaar te maken hebben.

De kritiek van moslims is dus niet, dat de ethische regels van de christenen onvolmaakt zouden zijn, maar wel, dat ze veel te hoog gegrepen zijn om ze werkelijk te kunnen realiseren. Moslims hebben veel respect voor de Bergrede en voor mensen, die die in praktijk kunnen brengen. Ze hebben dus geen kritiek op het Christendom vanwege het spiritueel karakter.

ter, maar kritiek omdat het té spiritueel is, niet reëel meer is. Voor de Islam representeert het Jodendom de wet en de godsdienst van deze wereld en het Christendom de weg en de godsdienst van het hart, gericht op de andere wereld. De Islam is de synthese, daar is evenwicht tussen wet en weg, tussen lichamelijke en geestelijke eisen. Tegen deze achtergrond is het niet toevallig, dat Christus zo'n belangrijke rol speelt in het innerlijke, mystieke aspect van de Islam. Hij is immers dé vertegenwoordiger van de innerlijke dimensie in de Abrahamitische traditie.

PROBLEMEN, VOORTKOMEND UIT DE GEMEENSCHAPPELIJKE GESCHIEDENIS Gebeurtenissen als de Kruistochten en de verdrijving van de moslims uit Spanje, hebben een grote invloed gehad op de visie van bepaalde moslims op christenen en zelfs op het Christendom. Desondanks stonden de moslims lange tijd vrij onverschillig ten opzichte van het Westers Christendom en waren ze er helemaal niet in geïnteresseerd om het te bestuderen. Sporadische verschenen er via ambassadeurs in de zeventiende en achttiende eeuw verslagen over het Westers Christendom, meestal niet theologisch van



...Islam als synthese van Jodendom en Christendom...

#### WAARDERING VOOR HET CHRISTENDOM

Waardering voor het spirituele karakter van de christelijke moraal is vooral duidelijk op plaatsen, waar moslims samenleven met vrome christenen. De eerbied die moslims in het dagelijks leven voor hen hebben vormt een zeer belangrijk element in de islamitische visie op het Christendom. In theologische of historische discussies wordt daarmee nauwelijks rekening gehouden.

De waardering voor het christendom blijft echter niet beperkt tot menselijke contacten in het dagelijkse leven. Ondanks polemieken, is er veel literatuur, m.n. Perzische en Arabische, die gebaseerd is op een diep respect voor het Christendom. Die literatuur is meestal mystiek van aard en Christus speelt daarin, vanuit een islamitische visie op het universum, een cruciale rol.

aard. Men schreef b.v. over de instelling van het pausschap, dat voor moslims niet geheel begrijpelijk was en bestreden werd. Het anti-clericalisme van de Franse Revolutie kreeg enige invloed in de islamitische wereld. Men zag hierin de bevestiging van de tegenstelling die er is tussen de Islam, waarin iedere man zijn eigen priester is, en christenen, vooral katholieken, die een kerkelijke hiërarchie hebben, waarvan moslims dachten, dat die zeker tegenstrijdig moest zijn met de eenvoudige boodschap van Christus. Toen moslims meer te zien kregen van de christelijke kunst, m.n. uit de Barok met al zijn uitbundige versieringen, groeide de weerstand tegen het Christendom nog verder, omdat men die afbeeldingen als afgoderij beschouwde.

Missionaire activiteiten, die vaak samengingen met politieke en economische overheersing, speelde een belangrijke rol

bij het bepalen van de houding van moslims ten opzichte van christenen. Tot op de dag van vandaag wordt in de Arabische wereld missie meestal geïdentificeerd met kolonialisme. Omdat Westerse machten, die in hun eigen landen de godsdienst bestreden, vaak missionarissen steunden, kwamen moslims ertoe om de activiteiten van de Westerse machten te vereenzelvigen met het Christendom. Het gevolg hiervan was een fundamenteel wantrouwen, dat sterker was dan ten tijde van de Kruistochten, omdat de Europese landen toen openlijk christelijk waren. Dit wantrouwen is vanwege de gebeurtenissen in Libanon en Palestina alleen maar gegroeid.

Hierbij komt nog een negatief element, dat in het Westen de opkomst van de fundamentalistische Islam wordt genoemd. Veel van die bewegingen zijn in wezen echter modernistisch en hebben geen relatie met de traditionele Islam. Omdat deze bewegingen fanatiek zijn en met geweld reageren op aantijgingen, wordt de geloofsbasis van deze moslims verengd. Het vuur van de haat verbrandt vriendschapsbanden en laat de ziel van de ware gelovigen verschrompelen, of ze nu moslim of christen zijn.

#### SAMENLEVEN EN WEDERZIJDSE ACCEPTATIE

Er zijn moslims, die beseffen, dat het lot van Islam en Christendom onlosmakelijk met elkaar verweven zijn, dat God beide religies gewild heeft als wegen ten heil, dat de vijand van beide religies modern agnosticisme, atheïsme en secularisme is en dat het Christendom met dispensatie door de hemel toegelaten is, niet alleen als historische achtergrond voor de Islam, maar als openbaring om mensen te begeleiden op hun weg tot aan de wederkomst van de stichter. Die moslims kunnen zich baseren op een behoorlijke hoeveelheid traditionele islamitische geschriften, die het mogelijk maken om tot een echte oecumenische ontmoeting met het Christendom te komen. De basis hiervoor is de transcendente eenheid, die alle godsdiensten met elkaar verenigt. Deze moslims gaan uit van de boodschap in de Koran, die eeuwigheidswaarde heeft. Vandaaruit ontwikkelen zij de leer van de universaliteit van de openbaring en keren zij op christelijke wijze de andere wang toe: zij accepteren de geldigheid van het Christendom, zelfs als christenen de authentici-

teit van de islamitische openbaring ontkennen. De zaak, wie uiteindelijk gered zal worden laten zij over aan de Opperrechter, die naar waarheid zal oordelen. De stem van deze moslims wordt soms overschreeuwd door degenen, die haat preken. Uiteindelijk zal de stem van begrip en harmonie triomferen, omdat die gebaseerd is op de waarheid. De wederkomst van Christus, die zowel door christenen als islamieten beleden wordt, zal in waarheid geschieden en Hij zal slechts naar waarheid oordelen, de waarheid die Hijzelf is volgens het Evangelie en waarvan de Koran garandeert, dat die op het einde zal triomferen. Daarmee zal tenslotte het moment aanbreken, waarbij definitief verzekerd zal worden, dat 'de Waarheid is gekomen en aan de onzin een einde is gekomen'. (17:81)

#### VOETNOTEN

- 1 De visie van een aantal moslims is door Paul J. Griffiths via reeds bestaande artikelen bijeengezet. Hierdoor ontstaat een breed spectrum van de manier, waarop moslims over christenen en Christendom denken, variërend van volledige acceptatie tot volledige afwijzing. We hebben geprobeerd de artikelen zodanig samen te vatten, dat de stijl van de oorspronkelijke auteurs min of meer herkenbaar blijft. De inleidingen zijn steeds van de samensteller van het boek: Paul J. Griffiths (ed.), Christianity through non-Christian Eyes, Part II: Islamic Perceptions of Christianity in the Twentieth Century, Faith Meets Faith Series, Orbis Books, Maryknoll, New York 1990, 67-134. Eén artikel hebben we laten vervallen.
- 2 a.w., 67-70.
- 3 Voor Koranteksten is gebruik gemaakt van de vertaling van: Fred Leemhuis, De Koran, Het Wereldvenster, Houten 1990 derde druk.
- 4 a.w., 73-81. (Oorspronkelijk artikel: S. Qutb, 'That Hideous Schizophrenia'. In: S. Qutb, Islam: the Religion of the Future, The Holy Koran Publishing House, Beirut/Damascus 1977, 34-60.)
- 5 a.w., 82-101. (Oorspronkelijk: M. Talbi, 'Islam and Dialogue - Some Reflections on a Current Topic'. In: R.W. Rousseau (ed.), Christianity and Islam: The Struggling Dialogue, PA: Ridge Row Press, Scranton 1985, 53-73.)
- 6 a.w., 102-110. (Oorspronkelijk: F. Rahman, 'The People of the Book and the Diversity of Religions'. In: Id., Major Themes of the Qur'an, Bibliotheca Islamica, Minneapolis 1989, tweede herziene editie, 162-170.)
- 7 a.w., 126-134. (Oorspronkelijk S.H. Nasr, 'The



Islamic View of Christianity'. In: Concilium, 183, T. & T. Clark, Edinburgh 1986, 3-12. Ned.: Concilium, 1986-1, 12-20).

Samenvatting en vertaling: Kees de Jong.

## BOEKBESPREKINGEN

C.A.M. de Jong, Kompas 1965-1985. Een algemene krant met een katholieke achtergrond binnen het religieus pluralisme van Indonesië. Kok Kampen 1990, f 59,50. xxiii en 439 p. Gepubliceerd als deel 5 in de reeks Kerk en Theologie in Context (KTC) van de Faculteit der Godgeleerdheid van de Katholieke Universiteit te Nijmegen.

Indonesië is het grootste islamitische land ter wereld: van de ongeveer 180 miljoen inwoners is 88% moslim. Slechts 3,5% is katholiek en ongeveer 5% protestant. Door de staatsideologie van de **Pancasila** wordt het geloof in één God bindend verklaard als een van de grondzuilen van het politieke en maatschappelijke leven van dit land. Hiermee heeft Indonesië een originele middenweg gevonden tussen een islamstaat en een gesecculariseerde staat. De godsdiensten van dit land kunnen zich niet rechtstreeks in de politieke arena mengen, maar dat betekent zeker geen absolute scheiding van godsdienst en politiek. De godsdiensten worden door de regeringspolitiek ondubbelzinnig gesteund, voorzover het gaat om onderwijs en eredienst. De regering is er veel aan gelegen om een goede verstandhouding tussen de godsdienstige groeperingen te handhaven en problemen te voorkomen.

De christenen in Indonesië zijn numeriek in een zwakke positie, maar op diverse gebieden komen zij sterk naar voren. In ziekenzorg en (vooral lager en middelbaar) onderwijs hebben zij door gestage inzet en arbeid veel gepresteerd en hun instellingen behoren op vele plaatsen tot de beste. Op het gebied van de pers is de krant **Kompas** momenteel zonder twijfel de meest vooraanstaande. Niet alleen door de hoogte van de oplage, maar vooral ook door het prestige dat deze krant heeft verworven in kringen van intellectuelen, ambtenaren en zakenlui, is **Kompas**, vanouds een katholieke krant ook wel **Kommando Pastoor** genoemd, toonaangevend. Veel vooraanstaande moslim-intellectuelen stellen er prijs op om juist in deze krant te schrijven. Hoe heeft deze krant zich

deze positie kunnen verwerven? Wat betekent dit voor de religieuze dialoog in dit land? Dit zijn enkele van de vragen, waarop dit proefschrift een antwoord geeft.

In twee inleidende hoofdstukken geeft de Jong eerst een inleiding in het religieus pluralisme en de persgeschiedenis van Indonesië. Daarna gaat hij uitvoerig in op de ontwikkeling en organisatie van de krant. Hij gebruikt daarvoor de vele interviews die hij tijdens een studiejaar ter plekke heeft afgenomen. Van een klein dagblad met een oplage van nauwelijks 10.000 is **Kompas** nu een hele onderneming geworden met een dagblad, dat een oplage heeft van rond de 500.000 en daarnaast zijn er de uitgeverij, boekhandels, tijdschriften en zelfs belangen in de filmindustrie en de kunsthandel. Dit gebeurde ondermeer omdat een dagblad een te onzeker produkt is (het kan gemakkelijk door de regering verboden worden) om een gezond bedrijf op te bouwen. **Kompas** blijkt zich vanaf het begin gericht te hebben op een open soort catholicisme, 'universeel humanisme' genoemd. Daardoor werden open en liberale moslims evenzeer aangetrokken als vele leden van christelijke groeperingen. De krant is vanaf het begin een echte lekenkrant geweest, die zich door kerkelijke leiders niet de wet liet voorschrijven en ook niet teveel aandacht gaf aan puur binnenkerkelijke activiteiten.

Deze algemene karakteristiek wordt in het laatste hoofdstuk uitvoerig uitgewerkt naar aanleiding van een aantal gebeurtenissen uit de periode 1965-1985, die vooral de verhoudingen tussen de godsdienstige groeperingen betreffen. Zeer gedetailleerd wordt hier de koers van deze katholieke/algemene krant beschreven: met een volgehouden sympathie voor het universeel humanisme boven welke katholieke, protestantse of islamitische confessionaleiteit dan ook, maar tevens met een goed gevoelsvermogen voor wat politiek en maatschappelijk mogelijk en wenselijk is. (Ondanks dat werd **Kompas** in januari 1978 toch ook getroffen door een tijdelijk verschijningsverbod).

Deze geschiedenis van een krant heeft aangetoond, dat godsdienstige verdraagzaamheid geen godsdienstige onverschilligheid hoeft te zijn. Interreligieuze debatten over de relevantie van bevrijdingstheologie, secularisatie en de verhouding van godsdienst en politiek blijken ook heel wat vruchtbaarder te zijn dan twisten

over de Godheid van Jezus of de omschrijving van de triniteit. Dat een door leken gemaakte krant met een laag, maar toch wel algemeen erkend, katholiek profiel hiervoor in Indonesië baanbrekend is geweest, wordt in dit boek zeer uitvoerig aangetoond.

Hoe zou het moeten bij die heel andere verhoudingen in Europa, in Nederland? Hierop geeft dit zeer feitelijk geschreven boek geen antwoord, maar we mogen hopen, dat de Jong daarvoor de bladzijden van BEGRIP zal willen gaan gebruiken.

---

Karel Steenbrink

W.A.R. Shadid en P.S. van Koningsveld, Vooroordelen, onbegrip en paternalisme. Discussies over de islam in Nederland. De Ploeg, Utrecht 1990, f 17,50. 140 p.

Het is een goede zaak dat een aantal islamologen de beeldvorming en vooroordelen over de islam en moslims kritisch volgen. Nederlanders denken zo gauw dat ze het goed doen. Wanneer over een bepaald onderwerp de zoveelste beleidsnota of brochure is geschreven, of conferentie is gehouden, zijn we al gauw geneigd ons zelf te vleien met de gedachte dat het probleem weer een stapje dichterbij een oplossing is gebracht. Dr. W.A.R. Shadid van Palestijns islamitische origine, promoveerde op Moroccan Workers in the Netherlands en Dr. P.S. van Koningsveld, evenals Joop den Uyl, Han Lammers, Jan Wolkers en Maarten 't Hart afkomstig uit een gereformeerd nest, hebben elkaar gevonden als maatschappijcritici als het om de integratie van moslims in de samenleving gaat. Beide auteurs zijn verbonden aan de Universiteit van Leiden. Wat die maatschappijkritiek betreft hebben ze in mij een medestander. Veel van hun kritiek kan ik onderschrijven of heb ik al onafhankelijk van hen in eigen publikaties omschreven. We lopen blijkbaar tegen gelijksoortige problemen aan. Wat evenwel opvalt in hun geschriften is een soms wat felle en polemische toon. Ik liet me als gevolg daarvan in mijn bespreking van hun boek Molsims in Nederland (Begrif nr. 99) verleiden zelf wat scherper en onzorgvuldiger te worden dan nodig en terecht was. Daarvoor vanaf deze plaats mijn excuses. Ik laat de details terzijde. Deze polemische toon treffen we in deze bundel met name aan in de hoofdstukken 2 en 3. De auteur van 'Arts en buitenlandse

werknemer' en zijn verdedigers krijgen er van langs. Hoofdstuk 3 gaat over basisonderwijs en islam. Terecht wordt op een aantal zwakke plekken van een publikatie van het Christelijk Paedagogisch Studiecentrum gewezen. Maar of men recht doet aan de intenties van het Ontmoetingsonderwijs, waarvan J. Gerritsen de grote promotor is, betwijfel ik. Blijft de kritiek houdbaar na de meest recente publikaties van Gerritsen? Hebben de auteurs er begrip voor, dat Gerritsen c.s. pionierswerk doen in een kring waar tot voor kort negatieve beeldvorming t.a.v. moslims en de islam soms met theologische en religieuze argumenten werd (of moet ik zeggen wordt) verdedigd? Met een aantal daarvan heeft J.D. Kraan, Bijbel en andersgelovigen (1988), proberen af te rekenen. Reeds in 1985 had Nederland zijn hoofdhoekjes affaire. Gelukkig bleef die beperkt tot Alphen. De externe deskundige (p. 111) -iedereen weet dat dat prof. Brugman was- komt er genadig af in dit hoofdstuk, terwijl een boek van een andere Leidse collega, Dr. Hans Jansen, zeer kritisch wordt besproken in een ander verband. Ook het Zwols conflict over de vraag of het C.O.C. zich in hetzelfde pand kon vestigen als een Surinaamse moskee trok zeer de aandacht. De auteurs analyseren het probleem. Blijft wel de vraag: hoe moet het nu verder? Het conflict in Zwolle riep namelijk de discussie op over de tolerantie t.a.v. moslim homoseksuelen in de moslim wereld en in Nederland. Ik denk dat dit onderwerp eens zorgvuldig en geduldig moet worden besproken. De meeste bijdragen aan deze bundel had ik al gelezen voor ze in boekvorm verschenen, omdat het om eerder verschenen artikelen gaat. Daardoor zijn ze gedateerd en soms achterhaald. Ze werden zo momentopname in een discussie. Voor wie de voorgeschiedenis van een bepaalde discussie en stellingname wil leren kennen kan een bundel als deze zijn diensten bewijzen, maar dan moeten de bijdragen niet te oud zijn. Dat is mijns inziens het geval met hoofdstuk 1.1: Het 'raadsel' van de islam. Ik heb die bijdrage reeds in 1978 in het Nederlands Theologisch Tijdschrift gelezen en toen reeds met de auteur, Dr. van Koningsveld, in een briefwisseling op onderdelen van mening met hem verschild. De conclusie van deze bijdrage luidt: 'De islam heeft binnen de Nederlandse protestantse theologie geen eerlijke behandeling gekregen. Of

dit binnen een normatieve benadering als die van de christelijke theologie überhaupt mogelijk is, wordt in het midden gelaten.' Ik stoot me in de eerste plaats aan de woorden 'geen eerlijke'. Ik vind dat een nogal zware beschuldiging. In de tweede plaats vraag ik me af, of men zo'n zin zonder nadere toelichting na 12 jaar ongewijzigd kan herdrukken. Is dit bijvoorbeeld fair tegenover Prof. Dr. A. Wessels van de Vrije Universiteit, die in 1978 een boek publiceerde met de titel: De moslimse naaste. Op weg naar een theologie van de islam ?

Jan Slomp.

D. Brokerhof en A. Zuurmond (red.), Godsdienstonderwijs in intercultureel perspectief. Tussen identiteit en pluriformiteit. Kok, Kampen 1990. f 22,90. 138 p.

Op (christelijke) scholen zitten tegenwoordig leerlingen met verschillende culturele en godsdienstige achtergronden. Sloten vroeger school, kerk en gezin bij elkaar aan in godsdienstige zaken, nu is er een kloof gegroeid, waarbij kerk en school elkaar toch een dienst zouden kunnen bewijzen. (G. Speelman en H. Spinder) Die situatie stelt het godsdienstonderwijs voor tal van vragen, die door de redacteurs in de inleiding verwoord worden en waarop in 9 verschillende bijdragen naar antwoorden gezocht wordt. In Indonesië, waar al eeuwenlang een multiculturele en multi-religieuze samenleving is, heeft men nog geen passend antwoord gevonden op de uitdaging van goed multireligieus godsdienstonderwijs. Uit de bijdrage van J.H. Gerritsen blijkt, dat de Nederlandse situatie gecompliceerd is, omdat men in feite drie groepen leerlingen heeft: Christus-gelovigen, andersgelovigen en niet-gelovigen. In dit boek worden geen pasklare antwoorden gegeven om te komen tot verantwoord interreligieus onderwijs. Vanuit verschillende disciplines en de praktijk wordt eerder een moment-opname gemaakt van de bestaande situatie en gezocht naar betere mogelijkheden voor multireligieus godsdienstonderwijs. Vanuit theologisch en godsdienstwetenschappelijk oogpunt ontwierp M. van den Boom een raamwerk voor interreligieus godsdienstonderwijs (praktisch toepasbaar ??); J. Slomp onderzocht de mogelijkheid om het Koninkrijk Gods als uitgangspunt te nemen voor dit onderwijs en A. Wessels zocht naar de verhouding tussen christelijk ge-

loof en islam (nemen christenen de islam serieus als godsdienst?). In de overige bijdragen wordt vanuit de praktijk en vanuit catechetisch-pedagogisch perspectief onderzocht, of er mogelijkheden zijn voor voor interreligieus godsdienstonderwijs, wat verwacht wordt van leerkrachten, schoolbesturen aan de ene kant en kerken aan de andere kant, hoe men kan komen tot gezamenlijke bespreking van de problematiek. E. Keuken, W. Westerman, J. Kraan en J. Tulp geven hierover hun visie. Via dit boek krijgt men een ruim zicht op de problematiek van het godsdienstonderwijs op (christelijke) scholen in onze huidige multiculturele, multi-religieuze samenleving.

Kees de Jong ss.cc.

## DE PRAKTIJK VAN DE ONTMOETING.

### Ontmoeting met moslims kan de blik verruimen.

'Het leren kennen van moslims kan de blik verruimen en het eigen geloof verdiepen. Het samen met moslims werken aan een leefbare samenleving kan ons leven verrijken en ons gezamenlijk meer toekomst bieden. Uit ervaringen die op deze wijze worden opgedaan kan moed worden geput om de ontmoetingen aan te gaan en vol te houden.'

Dit staat te lezen in een 'oproep en bemoediging inzake ontmoeting van christenen en moslims' die de synode als concept krijgt voorgelegd (op 21 november 1990).

Het initiatief tot de oproep is van de synode zelf uitgegaan: al in 1983 besloot zij -zo mogelijk in samenwerking met andere kerken- een kerkelijk getuigenis voor te bereiden dat bedoeld is als 'oproep en bemoediging voor allen die zich inzetten om ons land bewoonbaar te houden voor alle bewoners, met name ook de moslims.'

### INZET

Deze opdracht is nu uitgevoerd door de commissie Ontmoeting met Moslims in Nederland van de sectie Missionair Werk, een onderdeel van het deputaatschap Gemeente-opbouw, in samenwerking met een hervormde collega-commissie. In ons land wonen momenteel ruim 400.000 moslims. 'Sinds zij onder ons zijn komen wonen, hebben vele Nederlanders, al of niet ge-

inspireerd door de bijbel zich voor moslims ingezet. Deze inzet verdient alle lof en waardering. Maar vaak ontbreekt die inzet nog', aldus de concept-oproep. 'Onze samenleving is pluriform geworden en veel leden van onze kerken voelen zich daar verlegen mee. Die verlegenheid uit zich en komt ook weer voort uit gebrek aan rechtstreekse contacten met moslims en gebrek aan kennis over de Islam.'

## STEREOTYPEN

De oproep gaat o.a. in op niet altijd terechte stereotypen van de Islam, zoals de positie van de vrouw en het vermeend misbruik van sociale voorzieningen. Stereotypen die overigens aan beide kanten voorkomen. De oproep besluit met een groot aantal praktische suggesties en maatregelen ten behoeve van de ontmoeting met moslims. Zo wordt bepleit dat op kerkeradsvergaderingen in de 128 plaatsen in ons land, waar moskeeën zijn opgericht, hier aandacht aan wordt geschonken. Een ander voorstel is om -zoals in enkele grote steden het geval is- een predikant de opdracht te geven een deel van zijn of haar taak te besteden aan de ontmoeting met moslims. Voor de gereformeerde kerken houdt drs. J. Slomp zich bezig met de voorlichting en de toerusting ten behoeve van de ontmoeting met moslims. (Bij hem is het rapport te krijgen. Uit: 'Kerkinformatie', nov.)

## REDACTIE BEGRIP

### Oprichter

Pater P. Backx

Kooiakker 7  
4838 BE BREDA  
tel.: 076 - 211064

Pastor

### R.K. Kerk

Dr. K. de Jong ss.cc.

Postbus 45  
5490 AA SINT-OEDENRODE  
tel.: 04138 - 72750

Missioloog met speciale aandacht voor de islam in Indonesië.  
Waarnemend eindredacteur.

Drs. B. van Ders

Luybenstr. 17  
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH  
tel.: 073 - 145159

relatieopbouw moslims-christenen, in dienst van Stichting Cura Migratorum.

Dr. K.A. Steenbrink

Rapenburg 61  
2311 GJ LEIDEN  
tel.: 071 - 144248

Stafmedewerker IIMO afdeling Missiologie. specialisatie islam in Indonesië.

### Gereformeerde Kerken

Drs. J. Slomp

Dienstencentrum  
Postbus 203  
3830 AE LEUSDEN  
tel.: 033 - 960360/960329

Predikant in algemene dienst van de Gereformeerde Kerken in Nederland om voorlichting te geven over de ontmoeting met moslims in onze samenleving.

Dr. M. van den Boom

Prins Bernhardlaan 28  
3722 AG BILTHOVEN  
tel.: 030 - 291039

Docent godsdienstwetenschap en oecumenica aan de opl. voor Godsdienstonderw.(NLO) en Theologie (M.O.) v.d. Hogeschool Holland.

### Ned. Herv. Kerk

Drs. Mw. G. Speelman

'Kerk en Wereld'  
Postbus 19

Functionaris voor de relatie christenen/moslims vanuit de Ned. Herv. Kerk.

Dhr. 'L Hoessein Aarab

3970 AA DRIEBERGEN  
tel.: 03438 - 12241

Vormingswerker.

### Uitgeverij Cura Migratorum

A.v.d. Berg van Beijnen  
A. Poort-de Groen

Luybenstraat 17  
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH  
tel.: 073 - 145159

### Illustratie

F. Kalb

Tekeningen.